

Szeged évszázadai

A város kialakulása

(Az idei esztendő jelentős dátum Szeged történetében, Nyolcszáz éve született az első írásos dokumentum, amelyben városunk neve Cigeddin alakban először fordul elő. Évszázada annak, hogy az 1879-es nagy árvízet követően, négyévi megfeszített munkával újjászülte a város, kialakult modern, kör- és sugárutas rendszere, felépültek a karakterét meghatározó középületek, intézmények. Felszabadulásának napjához, október 11-éhez kapcsolódva, ünnepi tudományos üléssel emlékeztek Szeged e három jeles évfordulójára, s ajándékkal is kedveskedtek a patriótáknak — megjelent a Szeged története című, ötkötetes monográfia első része. A harmas jubileum alkalmából megtartott tudományos ülés néhány előadásának rövidített változatát adjuk közre most és az elkövetkezendő hetekben a Magazin hasábjain.)

A kezdetek természetükénél fogva törekenyek. Szeged kialakulástörténetében az látszik a legszilárdabb pontnak, hogy magyar településként kelt életre. Bizonyítja ezt, hogy neve, akármelyik eredeztetését fogadjuk is el, csak a magyarból fejthető meg. Szeged nevének magyarozatára négyféle kísérlet történt. Az egyik szerint Szeged pusztja személynévből keletkezett (Szeged személynévekkel a XII—XIII. század folyamán többször is találkozunk); egy másik feltevés szerint Szeged nevében a szeg-szög színnév rejtőzik (eredetileg sötétszókés, sárgás-barnás, sötétsárga szín), olyan színárnyalat, amelyet a Tisza nyera Maros betorkolása alatt, tehát a névadás alapjául a Tisza sajátos színe szolgált. A harmadik magyarozat Szeged nevének az *ék, szöglet, sarok, kiszögellés* jelentésű magyar szög főnévből származtattak, ezt a szeged a Marosnak a Tiszába ömlése is alkothatta, de valószínűbb, hogy a névadás a Tisza szegedi kanyarulatával függhetett össze, a folyó a város a-tt ugyanis szűke derékszögben megtörik, kiszögellést alkot. Felmerült a Szeged névnek a magyar sziget közszó-ból való eredeztetése, feltételezve, hogy a régi város a Tisza és egy folyóág szigetére települt. A Szeged nevével kapcsolatos szövegek mindegyike magyar (ugor) eredetű szöveg, vezet, le a település elnevezését, tehát csak 895 óta a honfoglalástól létezhetett. Szeged fogantatása tehát nem lehet korábbi 895-nél.

Ugyanakkor Szeged kialakulása sem természeti, sem társadalmi-etnikai szempontból nem légius terben történt. Szerepet játszott benne a hely természeti földrajzi potenciája, helyzeti energiája: ösödöktől kezdve emberi meglepedésre tette alkalmassá a szeszélyes nagy folyó, az életet adó víz, a Tisza közelsége; valamint, hogy egy másik nagy folyónak, a Marosnak a Tiszába ömlésétől délre feküdt. Ez kettős haszonnal járt. — egyrészt a két folyó a Kárpát-medence két nagy régióját hozta Szegedhez „közel”; másrészt a Maros-torkolat alatti szakaszon, a Tisza sodrásvonalára meredek, kikötésre alkalmas partot alakított ki. Kifejezetten emberi meglepedésre alkalmassá tette e tájörzetet a szerencsés földrajzi helyzet.

Szegednek, mint magyar városnak létrejöttében szerepe volt a kedvező természeti helyzetre épülő társadalmi-etnikai indítatásnak. Az ember régi idők óta szívesen telepedett meg e tájon, sőt a kelták talán még várost is hoztak létre a mai Szeged helyén, amely Partiszkon nevet viselt. A római korban itt örömlomások léteztek, mely a Pannónia és Dácia provinciákat összekötő út fontos pontján létesült. Valószínű, hogy valamiféle erősség (nyilván földből épült erődítmény) már a IX. században állhatott itt, s ez, ha másként nem, hát romkontinuitás formájában összefüggött mind a Partiszkon, mind a római örömlomások objektumaival. Szeged kialakulásáról szólva nem feledkezhetünk meg arról, hogy Szeged nem csupán népességét, meghozza e vidéken a IX. század végén megjelenő új magyar népességet foglalt magába, hanem földrajzi helyzetet, ember alkotta objektumokat is jelentett.

Arra a kérdésre, hogy kik voltak Szeged alapítói, bizonyos nyelvi soha nem tudunk megbízható választ adni. Ha a magyar nyelv ilvenfajta képzést mesélne, akkor azt mondanánk Szegedet nem alapították, hanem alapult. Azaz nem mesterségesen létesítették, amelynek pontos alapítási dátuma volna, hanem

természetes úton fejlődött ki, így tehát kezdetei kiváltképpen törekenyek. A régészeti kutatások az utóbbi években világossá tették, hogy a IX. század végi honfoglaló magyarság biztosan megült ezen a vidéken. Szeged e nép és e föld nászából fogant. A régész ásója azonban csak azokat a Szeged környéki tárgyi emlékeket tudja felszínre hozni, amelyeket nem fedett be az 1879-es nagy árvíz utáni, hevenként 6 méterrel is elérő feltöltés, s amelyeket nem zárt civilizációjának betonkoporsójába a hajdani kultúrák fölé magas házakat, aszfaltos utakat építő ember.

Szeged kialakulása felé az írott források oldaláról is közeledhetünk. A legkorábbi biztos hitelű, Szegedet említő írásos dokumentum, III. Béla király oklevele 1183-ból való. Ennek éppen 800 éve. Am ez az adat nem azt jelenti, hogy Szeged 1183-ban keletkezett, vagyis hogy éppen az idén 800 éves volna. Csak annyit jelent, hogy 1183-ban már e néven biztosan létezett. Az adat önmagában is mutatja: Szeged korábbi ennél. III. Béla ugyanis ebben az oklevélben adományokat juttatott a nyitrai egyháznak, egyebek között „három sósállító hajót engedtem át — mondja az oklevél szövege Béla király nevében — a nyitrai egyház számára azzal a szabadsággal, amelyet a bizerei monostor hajói élveznek a só vételében és szállításában, ezek tetszés szerint vagy Aradon vagy Szegeden (in Cigeddin) tartasának”. A ma már nem létező Bizere, valamint a tőle 10 kilométerre nyugatra eső Arad a Maros mentén, az Erdélyből vezető víziút mellett terültek el. Ennek a víziútnak a végpontja a Maros tiszai torkolatához közel levő Szeged volt. Mint későbbi adatok — így például az 1222. évi Aranybulla is — mutatják, Szegeden országos királyi sólerakat létezett. Mivel a nyitrai egyház sósállító hajói 1183-ban a szegedi folyami kikötőt használták, kétségtelen, hogy e királyi sólerakat is megvolt már ekkor. Bizonyos megfontolások arra intenek, hogy — ismerve a só fontosságát a középkor ember számára — a szegedi királyi sólerakatot visszavezessük a XI. század első harmadáig, 1028 táján győzte le fegyveresen István király serege azt a nagy hatalmú, a Körös—Maros-köz déli részétől az Al-Dunáig törzsfői uralmat gyakorló Ajtonyt, aki hatalmat bitorolt magának a királyi Maroson érkező sója felett, vámosokat és öröket állítva e folyó kikötőibe egészen a Tiszáig.”

Elképzelhető, hogy évtizedekig itt néztek egymással farkasszemet Ajtony és István harcosai. Írott források megadják annak lehetőségét, hogy Szegedet már a XI. század első harmadában létező településnek tekintsük, királyi sólerakkal, földvárakkal. A sókezelők és harcok mellett „polgári” lakosság is élhetett a városban, hiszen nekik kellett ellátniuk a feladatukat teljesítő embereket. Írott források híján és a régészeti kutatások nehézségei miatt Szeged kialakulástörténete időben ennél viszszább nem követhető, bármennyire is természetesen látszanék azt mondani, hogy Szeged, mint magyar település, egyidős a honfoglalással, nem több, mint lehetőség.

Ennek ellenére a XI. század első harmadában azután Szeged gazdasági és katonai értelemben fontos hely volt: a királyi sólerakat és a földvár mellett immár település is. Politikai vonatkozásban viszont perifériának számított. A Szegedet megillelő gazdasági és katonai funkciók e-

nére sem vált Szent István-kori megye központjává, nem lett belőle vármegyei székhely, jóllehet vára volt. Hová tartozott a korai Szeged a világi közigazgatás szempontjából? A kérdésre a választ az egyházi közigazgatási beosztás ismeretétől remélhetjük. Szeged az egész középkoron át a bácsi egyházmegyéhez tartozott. Feltűnőnek kellett tekinteni két szempontból is, egyrészt, mert Szeged légvonalban alig 35 kilométerre esik a hozzá legközelebb eső püspökségi székhelytől, Csanádtól, míg Bácstól csaknem 120 kilométerre; másrészt azért, mert a Szegedtől északra elterülő rész — vagyis Csongrád vármegyéje — a váci püspökséghez tartozott. A csanádi püspökség 1030-ban jött létre, hozzávetőleg azon a területen amelyre korábban Ajtony hataima terjedt ki. Mivel Szeged Tisza jobb parti fekvésénél fogva kívül esett Ajtony tartományán, nem osztozhatott ama vidék sorsában, amelyet egészen 1028 tájáig Ajtony uralt. Ez a magyarozata, hogy Szeged a középkorban nem a csanádi egyházmegyéhez tartozott, noha földrajzilag közel esett a csanádi püspökség székvárosához. Hogy a későbbi Csongrád megye többi részétől eltérően Szegedet nem a váci egyházmegyébe sorolták, ennek magyarozata az lehet, hogy Szeged a legeredetibb állapot szerint nem Csongrád várának megyéjéhez, hanem Bács várához kapcsolódott. Elég egy pillantást vetni Bács, Bodrog és Csongrád megye 1300 körüli térképére, hogy az ilyen feltevést még az akkori megyehatárok ismerete alapján is valószínűsíteni lehessen.

A XI. század közepe és nagyjából a tatárjárás közti időben a vármegyei beosztás megváltozott. Minden vár területi expanziójának a szomszédos vár terjeszkedése szabott határt. Olykor egy-egy vármegyéről éppen a megyeközponttól legtávolabbi területek váltak le. Bács várától megyéjének legtávolabbi pontja Szeged volt, Csongrád várának déli, valamint Bodrog várának keleti irányú terjeszkedése kiszorította Bács megyét a Tisza-Szeged és Zenta közti szakaszról, viszont Bács megyének még az Árpád-kor végén is majdnem Zentáig felérő Tisza-menti nyúlványa bizonyosságát szolgáltatta, hogy — az egyház igazgatási határainak megfelelően — a XI. században a Tisza jobb partján legalább a Maros torkolatáig felnyúlt, és Szeged is a területéhez tartozott.

Csongrád megye 1030 utáni déli irányú terjeszkedésének egyértelmű igazolását adja Csongrád megye késő Árpád-kori térképe. Csongrád megye 1300 táján csak Csongrád vár környékén (Csongrádtól észak irányban 25, déli irányban 35 kilométer hosszan) volt kétparti megyének minősíthető, vagyis nagyjából a mai Tiszakürt és Mártély közti szakaszon. Mártélytól délre egészen Szegedig Csongrád megye csak a Tisza jobb partjára terjeszkedett ki. Ennek az a magyarozata, hogy Mártélytól délre, a bal parton, amikor Csongrád déli irányú terjeszkedésére sor került, már megvolt Ajtony leverése után alakult Csanád megye. Ennek székhelye, Csanád, azonban oly közel feküdt a Mártély—Szöreg közti Tisza-szakaszhoz, hogy „nem engedte” Csongrádhoz kerülni e bal parti sávot. Nagyjából a tatárjárás körüli időre tehető Szeged átkerülése Bács megyéből Csongrád megyébe, ám Szegednek továbbra is a bácskalocsai egyházmegyéhez tartozása egy időben ezt megelőző állapot emléke.

Szegednek ez a politikai értelemben vett periférius helyzete, hogy tehát István király és Ajtony hatalmi szférájának határára feküdt, magyarozza, hogy Szeged, noha vára volt, nem vált Szent István-kori megye központjává, előbb a tőle csaknem 120 kilométerre levő Bács vár, utóbb a majdnem 60 kilométer távolságra eső Csongrád vármegyéjébe tartozott. Jelentőségét azonban az mutatja — s ekkori létét is bizony jelzi —, hogy a 15. század elején XI. század végi létesítésekor esperesi székhely lett. Alig két évszázadnak kellett elteltelnie, s az immár Csongrád megyébe került Szeged a vármegyei központi funkciót is elperelte a tatárjárás miatt lehanyagolt csongrádi vártól.

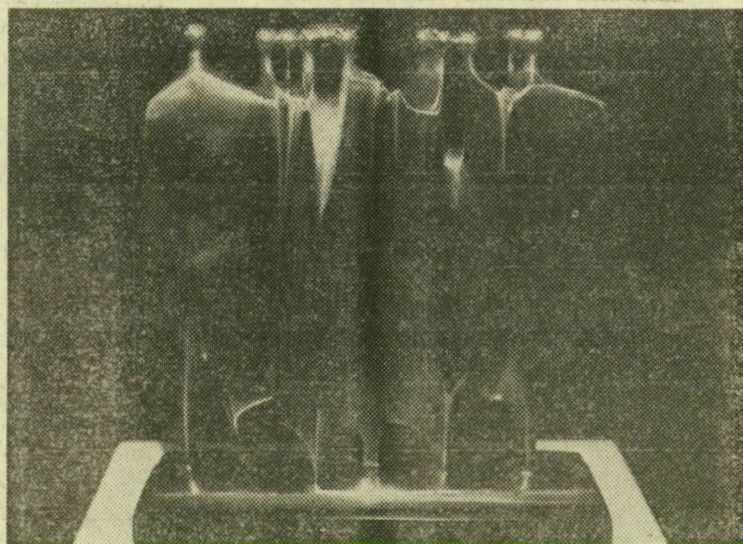
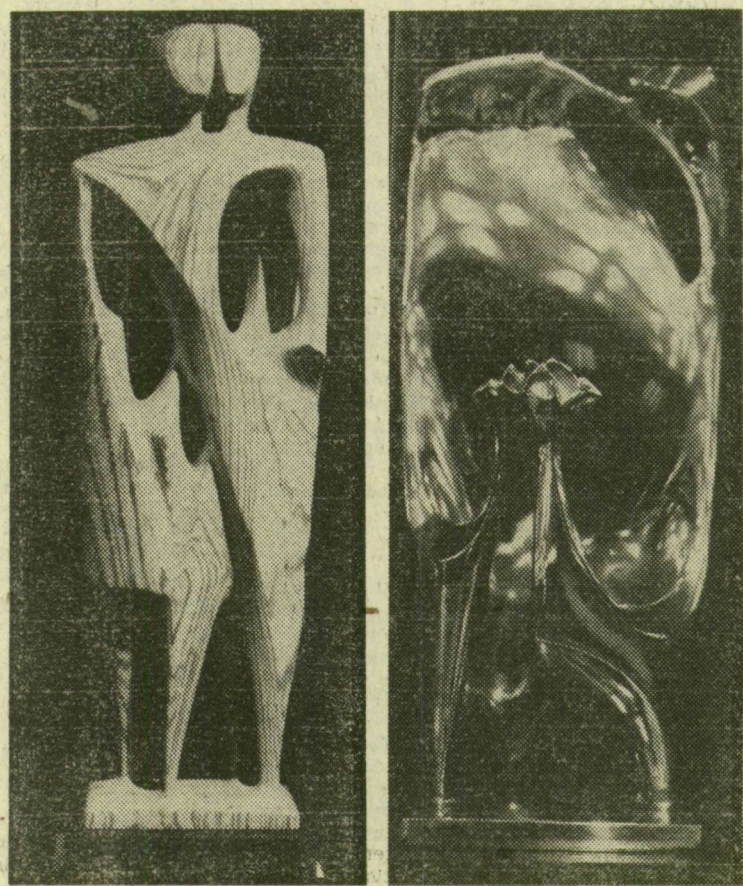
KRISTÓ GYULA

Oláh János

Visszatérés

Ez a fészektől elváló és visszatérő vonal ott jár a jövőben: egyre tágabb köröket írunk a mélyarcú otthonok fölé, fénybe hunyt szemünk az önmagába mélyült völgyhöz lesz hasonló.

Néhány veszélyes kanyar, aztán a jólismert nappalok fogadnak. a visszatérés csalódott arca.

Balogh Péter szobrai

Balogh Péter Bukarestből hozta műveit Budapestre, amelyeket az „egység szobrainak” nevez. Több okból teheti ezt. Világnézeti megfontolásból és a formák egyeztetéséből, vagy azért, mert Budapestet tanult, az Iparművészeti Iskolán, Bukarestben él; életműve népeink barátságának építését szolgálja. Fogalmazása messzemenően európai és XX. századi egyben: magyar, román forrásokat egyaránt számba vesz, nevezik az előképet Medgyessy Ferencnek, Brancusinak vagy akár Henry Moore-nak, mindig új mű és Balogh Péter-alkotás lesz belőle. Az egység szobraival ars poetikáját hangoztatja. Ez az egység többérté. A realizmust bővíti új elképzelésekkel, az eszme, a forma friss és új hajszálgökeivel, s ez a sokszoros egységre törekvés barátságot, nyugalmat, békét, kibontakozást szervez embereket és népeket között. Ó így európai, így szobrász.

1920-ban született Bihar megyében. 1934-ben inas és munkás Nagyváradon, ahol Maczalik Alfréd festőművésznel folytatja rajztanulmányait, Főisko-

lai szinten ezt Budapest és Bukarestben fejezi be, 1968-ban kitüntetik a Kulturális Erdemrenddel. Műveit számtalan külföldi országban mutatta be, egyéni kiállítása volt Nagyban, Nagyváradon, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Aradon, Milánóban, Párizsban, Uppsalában, hat alkalommal Bukarestben, s most fővárosunkban, a Magyar Nemzeti Galériában.

Ötletekben és új formákban kifogyhatatlan, minden új ideájához megtalálja a szobrászi külalakot. Azért tűnnek egyszerűen izgalmasnak és természetesen műveit, mert a forma reális és szimbolikus értelmű: alakzat és jel egyszerre. Jellemző szellemi mozgékony-ságára, műveltségére, tág érdeklődésére, egyetemes elkötelezettségére és fáradhatatlan szobrászi invenciójára, hogy szoborrá álmolta Móríc Zsigmondot, egyszerű hegyi embereket, betvárokat, holdtöltét, az építészet, a Genezist. Balogh Pétert nagyon komoly rokonság fűzi a tiszta architektúrához, minden szobra: építmény.

L. M.